

ANTTI OIKARINEN

Kreikkalaistuva Rooma – Rooman tasavallan aikaiset kirjastot ja kreikkalaisen kirjallisuuden leviäminen

Antti Oikarinen tarkastelee kreikkalaisen kulttuurin leviämistä Roomaan kirjastojen ja kirjakokoelmien muodossa. Mitä kirjastoja ja kirjakokoelmia kreikkalaisesta maailmasta tuotiin tasavallan ajan Roomaan? Miten roomalaiset tasavallan ajan yksityiskirjastot syntyivät, keiden perustamia ne olivat, mitkä niiden vaiheet olivat ja mitä kreikkalaista kirjallisuutta ne sisälsivät?

■ Kreikkalaisen kirjallisuuden vastustamaton virta Roomaan alkoi viimeistään 200-luvulla eKr. Latinalainen kirjallisuus syntyi samoihin aikoihin kreikkalaisen kulttuurin inspiroimana. Kirjallisuuden mähinnousu johti kirjastojen syntyyn.¹ Ensimmäiset kirjastot olivat yksityisten omistamia ja kokoa-mia – julkinen kirjasto Roomaan rakennettiin vasta keisari Augustuksen (63 eKr.–14 jKr.) ajalla.² Kreikkalaisen kulttuurin voima ja merkitys näkyy siinä, että kaikki tuntemamme tasavallan ajan roomalaiset kirjastot sisälsivät kreikkalaista kirjallisuutta. Voidaan jopa esittää, että kaikilla roomalaisilla kreik-

kalaisen kulttuurin harrastajilla oli kirjasto.³ Monet roomalaiset pitivät Kreikkaa sivistyksen kehtona.⁴ Kreikkalaisen kulttuurin ihailu johti vähitellen Rooman kreikkalaistumiseen. Sen sijaan esimerkiksi Rooman väli-merellisen kilpailijan, Karthagon, kirjallisuus ei herättänyt ihailua: kun Scipio (n. 185–129 eKr.) tuhosi kaupungin 146 eKr., säilyttämisen arvoiseksi katsottiin vain eräs Magon maataloutta käsittelevä teos.⁵

Keisariajalla yhteydet valloitettuun Kreikkaan olivat tiiviit ja kreikkalaisen kulttuurin asema Roomassa vakiintunut. Kirjojen keräily yleistyi tasavallan lopulla ja keisariajalla; rikkailla oli suuria yksityiskirjastoja Roomassa tai sen lähistön villoilla.⁶ Keisariajal-

1. Haluan esittää kiitokseni seuraaville: Mika Kajava, Katariina Mustakallio, Ria Berg, Jesse Keskiäho ja Outi Sihvonen.

2. *LTUR = Lexicon Topographicum Urbis Romae* (1993), Roma: Quasar, s.v. 'Bibliotheca Asinii Pollionis'. Julius Caesar oli pannut hankkeen alkuun ja määrännyt Varron sen johtoon (Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1–2). Gaius Asinius Pollio (76 eKr.–4 jKr.) perusti kirjaston sotasaa-liistaan (Plinius vanhempi, *Naturalis Historia* 7.115).

3. Otto Mazal (1999) *Geschichte der Buchkultur I: Griechisch-römische Antike*, Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 51.

4. Cicero, *Epistulae ad Quintum fratrem* 1.1.27; *Pro Flacco* 62; Plinius nuorempi, *Epistulae* 8.24.2–4; Albert Henrichs (1995) 'Graecia Capta: Roman Views of Greek Culture', *Harvard Studies in Classical Philology* 97, 243–61.

5. Columella 1.1.13; Plinius vanhempi, *Naturalis historia* 18.22; Varro, *De re rustica* 1.1.10; Horst Blanck (1992) *Das Buch in der Antike*, München: Beck, 153.

6. Anthony J. Marshall (1976) 'Library Resources and Creative Writing at Rome', *Phoenix* 30, University of Toronto Press, 256; Elizabeth Rawson (1985) *Intellectual Life in the Late Roman Republic*, London: Duckworth, 44; Christian Jacob (2000) 'Athenaeus the Librarian', teoksessa David Braund & John Wilkins (toim.), *Athenaeus and his World. Reading Greek Cul-*

Lukeva tyttö Mysteerien talon seinäfreskossa Pompeijissa. Suomen Kuvapalvelu/Corbis (Mimmo Jodice).

le tultaessa kirjastoista oli tullut muotia.⁷ Julkisia kirjastoja rakennettiin varsinkin kylpylöiden yhteyteen; 300-luvun puolivälissä jKr. Roomassa on sanottu olleen 28 julkista kirjastoa.⁸ Ammattimainen kirjakauppa oli alkanut viimeistään tasavallan loppuvuosi-
na, ellei sitten jo niinkin aikaisin kuin 200-luvulla eKr.⁹ Roomalaiset matkasivat yhä useammin itään ja toivat kirjoja tullessaan. Näin ollen Kreikassa ilmestyneen kirjallisuuden voi olettaa olleen nopeasti ainakin potentiaalisesti saatavilla Roomassa. Lähteiden vähäisyyden takia on miltei mahdotonta jäljittää kreikkalaisen kirjallisuuden leviämistä keisariajalla. Rajoitunkin tasavallan aikaisten kirjastojen ja kirjakokoelmien tutkimukseen.

'Kirjasto' toimii artikkelissa pääsääntöisesti synonyyminä 'kirjakokoelmalle'. Roomalainen oppinut valtiomies Cicero (106–43 eKr.) käyttää sanaa 'kirjasto' (*bibliotheca*) tarkoittaen joko kirjakokoelmaansa riippumatta sen sijoituspaikasta tai yksittäistä kirjojen säilytyshuonetta.¹⁰ Kirjakokoelma kuuluu tutkimukseni piiriin, jos se tai osa sen

ture in the Roman Empire, Exeter: University of Exeter Press, 87.

7. Juvenalis 2.4–7; Petronius, *Satyrica* 48.4; Seneca, *De tranquillitate animi* 9.4–7; *Epistulae* 27.6; Vitruvius, *De architectura* 6.5.2; Marshall (1976) 256; Raymond J. Starr (1987a) 'Trimalchio's Libraries', *Hermes: Zeitschrift für Klassische Philologie* 115, 252–53; Jacob (2000) 88.

8. *Encyclopedia of Library History* (1994), New York: Garland, s.v. 'Rome, ancient'. Ks. *LTUR*, s.v. 'Bibliotheca'; José A. Rodríguez Valcárcel (2004) 'Procurator bibliothecae augusti: Los bibliotecarios del emperador en los inicios de las bibliotecas públicas en Roma', *Anales de Documentación* 7, Universidad de Murcia, 231–39.

9. Catullus 14.17; 55.4; Cicero, *Orationes Philippicae* 2.21; Horatius, *Ars poetica* 345; *Epistulae* 1.20.2; Marshall (1976) 253; John Joseph Phillips (1981) *The Publication of Books at Rome in the Classical Period*, Yale: väitöskirja, 3–4, 23, 129–130; Rawson (1985) 42–43; Raymond J. Starr (1987b) 'The Circulation of Literary Texts in the Roman World', *The Classical Quarterly* 37.1, 219–23; *OCD = Oxford Classical Dictionary 3rd ed.* (1996), New York: Oxford University Press, s.v. 'books, Greek and Roman'; Thomas Keith Dix (2000) 'The Library of Lucullus', *Athenaeum* 88.2, 444 n. 1; Annette Dortmund (2001) *Römisches Buchwesen um die Zeitenwende. War T. Pomponius Atticus (110–32 v. Chr.) Verleger?*, Wiesbaden: Harrassowitz, 332–33; vrt. myös Ksenofon, *Anabasis* 7.5.12–14; Platon, *Apologia* 26d.

10. Dix (2000) 454 n. 43.

sisällöstä on tuotu kreikkalaisesta maailmasta ja sen omistaja on roomalainen tai vaikuttaa Roomassa, vaikka kirjasto olisikin sijoitettu varsinaisen Rooman kaupungin ulkopuolelle – esimerkiksi Cumaeseen tai Tusculumiin.

Tasavallan ajan roomalaisista kirjastoista on säilynyt vain vähän lähteitä. Ainoa varmuudella tunnistettu roomalainen yksityiskirjaston raunio on Vesuviuksen purkauksessa 79 jKr. hautautunut, Herculaneumissa sijaitseva Villa dei Papiri. Säilyneine kirjakääröineen se on ainutkertaisuudessaan korvaamaton arkeologinen lähde. Luultavasti myös Pompejissa oli kirjastoja, mutta sieltä ei ole säilynyt yhtäkään kirjakääröä.¹¹ Kaikki arkeologinen aineisto Villa dei Papiria lukuun ottamatta jääkin tutkimuksen ulkopuolelle. Tasavallan ajalta ei näytä olevan myöskään epigrafisia lähteitä. Päätelmät on siis tehtävä lähinnä antiikin kirjallisuuden pohjalta.

Antiikin kirjastoja on tutkittu paljon,¹² mutta tutkimuksissa on viime aikoihin asti otettu huomioon vain kirjastot, joista on säilynyt eksplisiittinen maininta antiikin kirjallisuudessa tai joista on arkeologista tai epigrafista todistusaineistoa. Vasta hiljattain

11. L. Richardson Jr. (1977) 'The Libraries of Pompeii', *Archaeology* 30, 394–402.

12. Keskeisiä teoksia ja artikkeleja ovat: Christian Callmer (1944) 'Antike Bibliotheken', *Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Rom* 10, *Opuscula Archaeologica* 3, Ser. in 4:o, Stockholm, 145–93; Jenö Platthy (1968) *Sources on the Earliest Greek Libraries with the Testimonia*, Amsterdam: Hakkert; Marshall (1976); Volker Michael Strocka (1981) 'Römische Bibliotheken', *Gymnasium* 88, 298–329; Thomas Keith Dix (1986) *Private and Public Libraries at Rome in the First Century B.C.: A Preliminary Study in the History of Roman Libraries (Lucullus, Cicero, Aristotle, Sulla)*, Michigan: väitöskirja; Paolo Fedeli (1989) 'Biblioteche private e pubbliche a Roma e nel mondo romano', teoksessa Guglielmo Cavallo (toim.), *Le biblioteche nel mondo antico e medievale*, Bari: Laterza, 29–64; Blanck (1992); Lionel Casson (2001) *Libraries in the Ancient World*, New Haven: Yale University Press. Ks. myös William A. Johnson (11.9.2006) *Ancient Libraries, an Evolving Bibliography*, http://classics.uc.edu/~johnson/libraries/library_biblio.html. **Lähtökohtanani on Casson**, joka on hyvä johdanto antiikin kirjastoihin muttei kattava esitys: ks. esim. George W. Houston (11.9.2006) 'Libraries in the Ancient World, Casson Lionel', *Electronic Antiquity: Communicating the Classics* 6.1, <http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/EIAnt/V6N1/houston.html>.

kirjastojen olemassa oloa on yritetty päätellä myös antiikin auktoireiden käytössä olleiden teosten ja heidän lähteidensä perusteella. Tällä ”Lionel Cassonin metodilla” uusia kirjastoja voisi löytyä kysymällä, mitä tekstejä auktoireilla on ollut käytettävissään ja mistä tekstit ovat olleet peräisin. Methodiin liittyy tietysti ongelmia: jos kirjoittaja lainaa jotain teosta, ei tämä vielä todista hänen omistaneen sitä, ja vielä vaikeampaa (ja vaarallisempaa) on päätellä tästä jonkin kirjaston olemassa oloa – ulkomuisti oli välttämätön antiikin oppineille. Kuitenkin esimerkiksi Ciceron kohdalla on selvää, että koska hän pystyy referoimaan laajasti kreikkalaisia filosofeja, hänen käytössään on ollut kirjasto, jossa hän on tutustunut näiden teoksiin; Ciceron voidaan varmistaa omistaneen kirjastoja myös eksplisiittisen lähdeaineiston kautta. Cassonin metodi vaatisi tarkkaa *Quellenforschungia* ja koko antiikin kirjallisuuden läpikäymistä, mihin ei tässä ole mahdollisuutta. Pyrin luomaan alustavan katsauksen Rooman kirjastoihin.

Kirjastojen synnyn edellytykset

Kirjastojen synty edellyttää luku- ja kirjoitustaitoa, käytännöllisen kirjoitusmateriaalin saatavuutta, sekä sellaisen kirjallisuuden olemassaoloa ja tuotantoa, jota kirjastoissa säilytetään. Olennaisesti kirjastojen syntyyn vaikuttaa tietysti myös ihmisten halu säilyttää ja kerätä tietoa ja tuoda esiin sivistyneisyytensä vaikuttavan kokoelman omistamisella.

Lukutaito alkoi yleistyä Roomassa 400-luvun lopussa eKr. William Harris uskoo, että parhaimmillaankin korkeintaan 30–40 prosenttia hellenististen kaupunkien vapaita miehistä oli lukutaitoisia; tasavallan ajan Roomassa naiset mukaan lukien lukutaitoisia oli tuskin 10 prosenttia väestöstä. Kulttuurin keskuksissa¹³ ja Rooman keisariajalla lukutaito saattoi olla yleisempääkin. Lukutaito ei ollut sosiaaliseen asemaan sidottua, mutta orjat, naiset ja alemmat luokat olivat useammin lukutaidottomia. Antiikin meille säilynyt kirjallisuus on yleensä korkeasti koulutetun eliitin luomaa. Ensimmäinen uskottava todiste latinalaisesta kirjallisuudesta on vuodelta 240 eKr., jolloin Livius Andro-

nicuksen näytelmä esitettiin Roomassa – on hyvä huomata, että Andronicus oli orja.¹⁴

Kirjallisuutta laajasti ymmärrettynä – käsitäten kirjoittamisen, tekstien keräilyn ja lukemisen – saatettiin aluksi pitää Roomassa eliitille sopimattomana harrastuksena. Ensimmäiset roomalaiset näytelmäkirjailijat olivat nimittäin orjia tai vapautettuja.¹⁵ Varhaisimmat kirjastot ovatkin voineet olla muiden kuin patriisien kokoamia; tai sitten eliitti hankki kirjastoja suojateilleen. Tasavallan ajan lopulle tultaessa kuitenkin näyttää, että lähes kaikki Rooman yläluokan jäsenet kirjoittivat kirjallisuutta;¹⁶ kirjallisuudesta oli tullut hyväksyttyä eliitin parissa. Kirjallisuuden keräily maksoi paljon, ja viimeistään keisariajalla keräilystä oli tullut mitä suurimmassa määrin yksin eliitin harrastus; tämä ilmenee muun muassa säilyneiden tekstien huippulaadusta – kirjureille maksettiin heidän työnsä laadusta, ja kirjakääröjen tuli ilmentää myös materiaalisesti korkeakulttuuria. Antiikin lukukulttuuri oli enimmäkseen oraalista ja sosiaalista; tekstejä luettiin yhdessä ääneen, jolloin lukutaidottomatkin pääsivät niistä osallisiksi. Toisaalta antiikin lukemista voisi verrata nykyiseen oopperassa käyntiin, joka osoittaa harrastajansa kuuluvan eliittiin. Keisariajalla lukeminen näet liittyi harvoin yksilöiden käytännöllisten päämäärien tavoitteluun – kuten tiedonkeruuseen tai ammatillisiin tarkoituksiin – vaan enimmäkseen esittävään

13. Aristofaneen Ateenassa jopa makkaran myyjäkin osasi lukea vähän (Aristofanes, *Equites* 189–90).

14. Cicero, *Brutus* 72; Gordon Williams (1983) ”The Genesis of Poetry in Rome”, teoksessa E. J. Kenney & W. V. Clausen (toim.), *The Cambridge History of Classical Literature II*, Cambridge: Cambridge University Press, 53; William Vernon Harris (1989) *Ancient Literacy*, Cambridge: Harvard University Press, 329.

15. Michael Grant (1954) *Roman Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 8–9, 14–19. Phillips (1981) 15, arvelee, että suurin osa klassisen ajan roomalaisista piti lukemista kreikkalaisena ja roomalaiselle sopimattomana. Jopa eliitissä saattoi olla paljon näin ajattelevia. Ciceroakin haukuttiin kreikkalaishoukkioksi ja kirjatoukaksi (Plutarkhos, *Cicero* 5.2). Vielä keisari Hadrianusta nimiteltiin pikkukreikkalaiseksi (*Graeculus*) hänen kreikkalaisten opintojensa takia (Scriptores historiae Augustae, *Hadrianus* 1.5); tällöin kyseessä saattoi kuitenkin olla myös hyväntahtoinen nimitys.

16. William Harris (1989) 222–23.

lukemiseen kulttuurieliitin parissa; usein lukijoina toimivat juuri tätä tarkoitusta varten koulutetut orjat. On kuitenkin viitteitä, joiden mukaan myös alemmissa yhteiskuntaluokissa luettiin.¹⁷

Kirjallisuuden kannalta erilaiset kirjoitus- taulut, kaarna, palmunlehdet, pronssilevyt ja pellavaliinat olivat epäkäytännöllisiä ja nahka ja pergamentti verraten kallista. Papyrus olikin suosituin kirjoitusmateriaali lähes koko antiikin ajan; pergamentti yleistyi vasta myöhäisantiikissa sidotun kirjan eli koodeksin syrjäyttäessä kirjakääröt. Papyrusista kasvoi lähinnä Egyptissä, joten sen saamiseksi kauppasuhteet Välimeren yli olivat välttämättömiä. Papyruksen saapuminen oli mitä ilmeisimmin eräänlainen käännekohta: käytännöllistä kirjoitusmateriaalia oli nyt helpommin saatavissa. Luultavasti Rooman kirjallisuuden synty liittyy hyvin läheisesti papyruksen saapumiseen, jonka voi olettaa tapahtuneen yhdessä kreikkalaisen kirjallisuuden kanssa.¹⁸

Oppinut roomalainen historioitsija Plinius (23–79 jKr.) kertoo toista roomalaista oppinutta, Varroa (116–27 eKr.), lainaten olevan Makedonian kuningas Aleksanteri Suuren (356–323 eKr.) ansiota, että papyrus löydettiin.¹⁹ Vaikka kertomus ei pidä paikkaansa, sen voisi ehkä nähdä viittaavan ajankohtaan, jolloin roomalaiset ajattelivat papyruksen tulleen tunnetuksi Roomassa – siis jo 300-luvulla eKr. Ensimmäinen maininta papyruksesta Roomassa liittyy silti vasta Rooman toisen tarukuninkaan Numa Pompiliuksen (hallitsi 715–673 eKr.) kirjoihin, jotka kertomuksen mukaan löydettiin 181 eKr. – tai todennäköisemmin väärennettiin.²⁰ Toisen vuosisadan alkupuolella eKr. syntyi myös latinalaiselle kirjallisuudelle tyypillinen jako kirjoihin (*libri*), mikä voi viitata papyrukskääröjen käyttöön: yksi kirja vastasi yhtä käärröä.²¹ Papyruksen saapumisen tarkkaa ajankohtaa ei tiedetä, eikä tätä kautta voida myöskään päätellä mitään kreikkalaisen kirjallisuuden saatavuudesta Roomassa. Joka tapauksessa viimeistään 150-luvulla eKr. kreikkalaisen kirjallisuuden tärkeimmät tyyllilajit olivat tulleet tunnetuiksi Roomassa.²²

Varhaisimmat tekstikokoelmat

Rooman varhaisimmat kirjoitettujen tekstien kokoelmat olivat hyvin todennäköisesti arkistoja, joihin talletettiin historiallisia tapahtumia ja lakeja. *Annales pontificum*, pappien vuosikirjat, koottiin nähtävästi 80-osaiseksi kokonaisuudeksi vuoden 120 eKr. tienoilla; toinen vastaava kokoelma oli *libri magistratum*, virkamiesten kirjat, josta osa oli kirjoitettu pellavalle (*libri lintei*).

17. William A. Johnson (2000) 'Toward a Sociology of Reading in Classical Antiquity', *The American Journal of Philology* 121.4, 612–16; vrt. Augustinus, *Confessiones* 5.6–7; Horatius, *Satirae* 1.6.122–23; Plinius nuorempi, *Epistulae* 9.36; Brian Stock (1992) 'Afterword', teoksessa Jonathan Boyarin (toim.) *The Ethnography of Reading*, Berkeley: University of California Press, 273; Guglielmo Cavallo (1999) 'Between *Volumen* and *Codex*: Reading in the Roman World', teoksessa Guglielmo Cavallo & Roger Chartier, *A History of Reading in the West*, Cambridge: Polity Press, 64–83; Jacob (2000) 102; Steven Roger Fischer (2003) *A History of Reading*, London: Reaktion Books, 45–97.

18. James Westfall Thompson (1940) *Ancient Libraries*, Berkeley, 27; Frederic G. Kenyon (1951) *Books and Readers in Ancient Greece and Rome*, 2nd ed., Oxford: Clarendon Press, 78, 80; E. J. Kenney (1982) 'Books and Readers in the Roman World', teoksessa Kenney & Clausen, 5; Guglielmo Cavallo (1989) 'Libro e cultura scritta', teoksessa Arnaldo Momigliano & Aldo Schiavone (toim.), *Storia di Roma 4*, Torino: Einaudi, 699–703; William Harris (1989) 194; Guglielmo Cavallo & Roger Chartier (1999) 'Introduction', teoksessa Cavallo & Chartier, 15.

19. Plinius vanhempi, *Naturalis historia*, 13.69.

20. Livius 40.29; Plinius vanhempi, *Naturalis historia*, 13.84–88; Fabrizio Pesando (1994) *Libri e biblioteche, Museo della Civiltà Romana, Vita e costumi dei Romani antichi*, Roma: Quasar, 12. Livius väittää, että Numan kirjoista seitsemän käsitteli pythagoralaisuutta ja oli kirjoitettu kreikaksi (Livius 40.29.7–8), mutta usko niiden olleen väärennöksiä, mm. koska Numa eli paljon ennen Pythagorasta (Livius 1.18.1–4; 40.29.8); tämä voisi viitata siihen, että kirjojen löytymisen aikoihin Roomaan oli jo saapunut kreikkalaista – erityisesti pythagoralaista – kirjallisuutta (tämänsuuntaisen teorian on esittänyt Georges Dumézil [1987] *La religion romaine archaïque*, Paris: Payot, 516–20), jonka pohjalta Numan kirjat oli väärennetty. Giovanna Garbarino (1973) *Roma e la filosofia Greca dalle origini alla fine del II secolo a. C.*, Torino: Paravia, 255–56, esittää, että kirjat tuhottiin, koska ne kreikkalaisen filosofian inpiroimina uhkasivat Rooman perinteisiä arvoja. Kertomukset Numan kirjoista ovat kuitenkin niin ristiriitaisia, ettei niiden pohjalta juuri voi tehdä päätelmiä (vrt. Augustinus, *De civitate Dei* 7.34; Livius 40.29; Plinius vanhempi, *Naturalis historia*, 13.84–87; Plutarkhos, *Numa* 22; Valerius Maximus 1.1.12).

21. Cavallo (1989) 706; Ovidius, *Tristia* 1.1.117; vrt. Cicero, *Epistulae ad familiares* 16.17; *Tusculanae disputationes* 3.3.

22. William Harris (1989) 171.

Legendan mukaan Rooman vanhin lakikoelma, kahdentoista taulun lait, oli kaiverrettu pronssiin julkisesti esitettäväksi tätäkin aikaisemmin, noin 450 eKr.²³ Tällaiset koelmat ja arkistot eivät kuitenkaan kuulu tutkimukseni piiriin.

Roomassa säilytetty Cumaen Sibyllan ennustuskokoelma – Sibyllan kirjat, joilla oli suuri poliittis-uskonnollinen merkitys – saattaa olla ensimmäisiä idästä tuotuja koelmia. Tarinan mukaan Sibyllan kirjat saapuivat Roomaan seitsemännen ja viimeisen kuninkaan, Tarquinius Superbuksen, hallitusaikana 534–510/509 eKr. ja olivat peräisin idästä. Kuninkaalle niitä kauppasi vanha ulkomaalainen nainen. Tarina on kuitenkin hyvin kyseenalainen. Myöhemmin ennustuksia joka tapauksessa tuotiin idästä: Roomassa noin vuodesta 30 eKr. asunut kreikkalainen historioitsija Dionysios Halikarnassoslainen kertoo, miten kirjat tuhoutuivat 83 eKr. Capitoliumin palossa, minkä jälkeen niitä yritettiin koota uudelleen keräämällä ennustuksia Italiasta ja Aasiasta. Roomalaisen historioitsija Tacituksen (n. 55–120 jKr.) mukaan kirjoja kerättiin Samokselta, Iliumista ja Erythraesta sekä Afrikasta, Sisiliasta ja Italian kreikkalaiskolonioista.²⁴

Rooman temppeleillä on luultavasti ollut omat koulunsa papeille aivan kuten Egyptissä ja Babyloniassa. Näillä temppeleillä ja kouluilla oli todennäköisesti kirjakokoelmia ja uskonnollisten tekstien kopioita.²⁵ Roomaan tuotiin lukuisia kultteja kreikkalaisesta maailmasta ja kauempaakin idästä, ja itaalaisia kultteja samaistettiin kreikkalaisiin. Onkin mahdollista, että temppelit kokosivat kreikkalaista uskonnollista kirjallisuutta jo kauan ennen muun kirjallisuuden saapumista. Valitettavasti en ole löytänyt suoranaisia todisteita tästä.

Ensimmäiset kirjastot

Lucius Livius Andronicuksen (200-luku eKr.) runot edustavat vanhinta tunnettua latinankielistä kirjallisuutta. Roomassa esitettiin hänen tragediansa vuonna 240, ja samaan aikaan hän perusti kirjailijoiden ja näyttelijöiden yhdistyksen, joka toimi Minervan temppelissä Aventinus-kukkulalla. Andro-

nicus oli kotoisin Tarentumista ja joutui Roomaan Liviusten suvun orjaksi. Hän käänsi paljon kreikkalaista kirjallisuutta – muun muassa *Odysseian*. Tuon ajan Roomassa ei ilmeisesti vielä ollut kirjakauppiaita, vaikka kreikkalaisen kulttuurin ihailu oli jo herännyt yläluokan parissa. Kirjat oli hankittava Etelä-Italian kreikkalaisista kaupungeista – kuten juuri Tarentumista – tai kauempaa. Andronicuksella ei kuitenkaan orjana olisi ollut mahdollisuutta ostaa omia kirjoja. Näin ollen Lionel Casson epäilee, että Liviuksilla on täytyntä olla kirjasto, josta Andronicus on saanut kreikankieliset alkuteokset käyttöönsä.²⁶ Cassonin järkeily vaikuttaa pätevältä, sillä muuten on vaikea selittää Andronicuksen käännösten lukuisuutta.

Muita varhaisia kirjaston omistajia tai käyttäjiä olivat runoilija Naevius (n. 264–201 eKr.), komediakirjailija Titus Maccius Plautus (n. 255/250–184 eKr.), Roomassa vaikuttanut kreikkalainen historioitsija Polybios (n. 200–118 eKr.) ja Gaius Sulpicius Gallus (konsulina 166 eKr.).²⁷ Runoilija Ennius (239–169 eKr.) täytynee lukea joukkoon mukaan. Enniuksen teokset saivat hellenistisiä vaikutteita muun muassa ateenalaiselta tragediakirjailija Euripideelta (485/480–406 eKr.) ja hän toi kreikkalaisen heksametrin roomalaiseen runouteen. Kreikkalaiset olivat esikuvana myös roomalaisella Fabius Pictorilla (s. n. 254 eKr.), joka kirjoitti Rooman historiansa kreikaksi; hyvin todennäköisesti hänenkin saatavillaan oli kreikkalainen kirjasto. Heidän lisäksi eräänlainen minimaalinen kirjasto oli tietysti jokaisella roomalaisella auktorilla, sillä epäilemättä he säilyttivät vähintäänkin omia teoksiaan.

Roomalainen 100-luvulla jKr. vaikuttanut kirjailija Aulus Gellius väitti Titus Maccius Plautuksen joutuneen liiketoimissaan puille paljaille, minkä jälkeen tällä ei olisi ollut varaa ostaa kirjoja. Koska Plautus kuitenkin tunnetusti pystyi kirjoittamaan lukuisia näytelmiä kreikkalaisten esikuvien mukaan, Casson pitää todennäköisenä, että vaikutusvaltaiset teatterimanagerit keräsivät kirjoja, joista Plautus sai tarvitsemansa kirjat käyttöönsä.²⁸

Cicero piti Gaius Sulpicius Gallusta kaikista roomalaisista omistautuneimpana kreikkalaisen kirjallisuuden tutkimukselle. Historioitsija Plinius vanhempi kertoo hänen kirjoittaneen kirjan auringon pimennyksistä, ja historioitsija Liviuksen (59 eKr.–17 jKr.) mukaan hän ennusti auringon pimennyksen ollessaan Aemilius Paulluksen johtamalla Makedonian sotaretkellä. Casson arvelee, että Galluksella on voinut olla käytössä kreikkalaisen Aratoksen (n. 315–n. 240 eKr.) astronomiaa ja meteorologiaa käsittelevä runoteos, *Fainomena (Ilmiöitä)*, Scipion kirjastosta – josta lisää seuraavassa luvussa – mutta hänen tarvitsemaansa syvällisempää kreikkalaista kirjallisuutta ei ole ollut saatavilla kuin Aleksandrian kirjastossa, josta hän on luultavasti tilannut kopioita.²⁹

Kreikkalaisella Polybioksella (n. 200–118 eKr.) oli käytössä paljon kreikkalaisia lähteitä, kuten hän itse antaa ymmärtää historioteoksessaan: Hän sanoo teoksensa olevan suoraa jatkoa sisilialaisen Timaioksen (n. 356–260 eKr.) historioteokselle ja sen olevan tarpeellinen, koska sisilialainen Filinos (200-luvun loppu eKr.) ja Fabius Pictor eivät hänen mielestään ole käsitellyt toista puunilaissotaa totuudenmukaisesti. Hän ylistää Aratos Sikyonilaisen (271–213 eKr.) muistelmia, pitää Fylarkhosta epäluotettavana lähteenä, Sosyloksen ja Khaireaan teoksia pelkkänä juoruiluna ja kreikkalaista Theopomposta (378–n. 323 eKr.) valehtelijana ja yhtenä kaikista huonoimmista historioitsijoista. Emme tiedä Polybioksen käytössä olleiden teosten alkuperää, mutta Casson arvelee hänen saaneen osan käyttöönsä Scipion kirjastosta ja hankkineen loput lukuisilla Kreikan matkoillaan. Polybios itse kertoo tutustuneensa Scipioon kirjoja lainatessaan.³⁰ Hänellä oli siis käytössään laaja-alainen kirjasto, ja hyvin todennäköisesti kyseessä oli Scipion kirjasto, mutta epäilemättä hän omisti myös omia kirjoja.

Aemilius Paulluksen kirjasto

Gallus ja Polybios olivat siis todennäköisiä Scipion kirjaston käyttäjiä. Se oli ensimmäinen ja kuuluisin kolmesta suuresta kirjastosta, jotka Aemilius Paullus, Sulla ja Lucul-

lus toivat saaliina Kreikan sotaretkiltään. Tutkijat ovat yleensä pitäneet Scipion kirjastoa Rooman ensimmäisenä kirjastona, mutta kuten olemme nähneet, tämä ei voi pitää paikkaansa.³¹ Luultavasti kirjojen tuominen sotasaaliina oli yleistä varsinkin Aemilius Paulluksen ennakkotapauksen jälkeen, mutta pienemmät saaliit eivät saavuttaneet antiikin auktoreiden mielenkiintoa. Kreikkalainen filosofi ja elämäkertakirjailija Plutarkhos (n. 45–n. 125 jKr.) mainitsee tosin valtiomies Pompeius Suuren (106–48 eKr.) isän Asculumin sotasaaliiseen kuuluneen kirjoja,³² ja Karthagosta tuotiin 146 eKr. jo mainittu Magon teos. Merkittävää on, että vaikka roomalaiset valloittivat Aleksandrian ja Pergamonin, niiden kuuluisat kirjastot säästyivät Roomaan siirtämiseltä.³³

23. Michael H. Harris (1995) *History of Libraries in the Western World, Fourth Edition*, Metuchen: Scarecrow Press, 55–56; vrt. Cavallo & Chartier (1999) 12; Cavallo (1999) 64.

24. Dionysios Halikarnassoslainen, *Antiquitates Romanae* 4.62; Gellius, *Noctes Atticae* 1.19; Servius, *In Vergilii Aeneidos Libros* 6.72; Tacitus, *Annales* 6.12; Valerius Maximus 1.1.13; Zonaras 7.11; vrt. Tacitus, *Historiae* 3.72; ks. myös esim. Wilhelm Hoffmann (1933) *Wandel und Herkunft der Sibyllinischen Bücher in Rom*, Leipzig; Jean Gagé (1955) *Apollon Romain*, Paris; Herbert William Parke (1988) *Sibyls and Sibylline Prophecy in Classical Antiquity*, London: Routledge.

25. Michael Harris (1995) 56.

26. *OCD*, s.v. 'Livius Andronicus, Lucius'; Casson (2001) 61–62.

27. Mazal (1999) 51; Casson (2001) 66–68.

28. Gellius, *Noctes Atticae* 3.3.14; *OCD*, s.v. 'Plautus'; Casson (2001) 62–65.

29. Cicero, *Brutus* 78; Livius 44.periocha; Plinius vanhempi, *Naturalis historia* 2.53; Casson (2001) 66.

30. Polybios 1.5.1; 1.14.1–3; 2.40.4; 2.56.1–9; 3.20.5; 8.9–11; 31.23.4; Casson (2001) 67–68. Quintus Fabius Pictorin historia päättyy toiseen puunilaissotaan.

31. Esim. Strocka (1981) 307; Rawson (1985) 40 n. 5. Erehdysten taustalla on Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1: ”Siitä, joka toi ensin kirjoja Roomaan. Ensimmäisenä Roomaan kirjojen paljouden toi Aemilius Paull[us] voitettuaan täydellisesti Perseuksen, Makedonian kuninkaan; sitten Lucullus Pontoksen sotasaaliista.”

32. Plutarkhos, *Pompeius* 4.1.

33. Aleksandrian kirjasto oli edelleen paikoillaan, kun se paloi osittain Julius Caesarin miehittäessä kaupunkia 47 eKr. (Plutarkhos, *Caesar* 49.3); kirjasto tuhoutui luultavasti lopullisesti vasta keisari Aurelianusin sotaretkellä 270 jKr. (Ammianus Marcellinus 22.16.15; Diana Delia [1992] 'From Romance to Rhetoric: The Alexandrian Library in Classical and Islamic Traditions', *American Historical Review* 97.5, 1461–63; Robert Barnes [2000] 'Cloistered Bookworms in the Chicken-Coop of the Muses: The Ancient Library of Alexan-

Tarkastelen seuraavassa näitä kolmea kuu-
luisaa sotasaaliskirjastoa.

Lucius Aemilius Paullus (k. n. 160 eKr.),
vuosien 182 ja 168 konsuli sekä ligurialais-
ten ja makedonialaisten voittaja, tunnettiin
suurena kreikkalaisen kulttuurin ystävänä.
Hän toi Roomaan poikiensa käyttöön kir-
jaston, jonka sai saaliiksi kuningas Perseuk-
selta (hallitsi 179–168 eKr.) vuonna 168
voitokkaasti päättyneessä Makedonian so-
dassa. Plutarkhos kertoo, että Aemiliuksen
miehet ylistivät hänen henkensä vapautta ja
sielunsa suuruutta, sillä hän ei antanut mie-
hilleen lupaa vilkaistakaan kuninkaan aar-
rekammioista kerättyä kullaa ja hopeaa
paljoutta vaan lahjoitti sen kaiken kvesto-
reille julkiseen rahastoon; opinnoille omis-
tautuneille pojilleen hän kuitenkin antoi
luvan ottaa kuninkaan kirjat. Isällä oli mitä
todennäköisimmin pedagoginen tarkoitus
ja hän näyttää ymmärtäneen hyvin kirjojen
arvon. Pojista tunnetumpi oli Karthagon hä-
vittäjä Publius Cornelius Scipio Aemilianus
Africanus minor (n. 185–129 eKr.). Hän sai
isältään sekä perinteisen että kreikkalaisen
kasvatuksen ja hänestä tuli kiistellyn Sci-
pion piirin keskushahmo, johon kuului
useita roomalaisia ja kreikkalaisia intellek-
tuelleja – kuten juuri Polybios.³⁴

Kirjasto oli suuri ja monipuolinen, sillä
sen oli pannut alkuun todennäköisesti 400-
luvulla Makedonian kuningas Arkhelaos
(hallitsi n. 413–399 eKr.), joka ihaili kreik-
kalaista kulttuuria niin paljon, että oli hou-
kutellut vieraakseen Euripideen ja muita
Ateenan kirjallisia nimiä. Todennäköisesti
myös stoalaisesta elämäntavastaan tunnettu
taiteen tukija Antigonos Gonatas (hallitsi
277–239 eKr.) laajensi kirjastoa. On mah-
dollista, että juuri tässä kirjastossa Scipio
tutustui Homeroksen ja ateenalaisen kirjai-
lija Ksenofonin (n. 430–355 eKr.) teoksiin,
joita hänen tiedetään arvostaneen. Kirjas-
toon saattoi kuulua myös Antigonoon stoa-
laisen suojatin Persaioksen ja muiden hänen
ihailemiensa filosofien teoksia, esimerkiksi
Bionin. Myös edellä mainittu kreikkalainen
oppinut Aratos oli ilmeisesti kuulunut Ma-
kedonian hovin vieraisiin, ja Cicero vihjaa
Scipion tunteneen hänen teoksensa.³⁵ Cas-
son epäilee, että Ennius olisi saanut kir-

jastosta käyttöönsä Makedonian hovissa
ainakin vuosikymmenen viettäneen kreik-
kalaisen kirjailijan Euhemeroksen utopistis-
filosofisen tarinan, jonka hän käänsi latinak-
si;³⁶ Casson kuitenkin erehtyy tai sitten tä-
män olisi täytynyt tapahtua ennen kirjaston
siirtämistä Roomaan, sillä Ennius kuoli
169.

Elizabeth Rawson esittää, että Roomassa
kirjasto olisi ollut kaikkien halukkaiden
käytettävissä. Kirjasto ei luultavasti ollut
ajantasainen, sillä kuningas Perseus muuta-
mine edeltäjäineen ei ollut kiinnostunut kir-
jallisuudesta eikä ilmeisesti laajentanut ko-
koelmaa. Rawson arvelee kirjaston epäajan-
tasaisuutta erääksi syyksi roomalaisten kir-
jalliselle maulle, joka hänen mukaansa
suosi Kreikan klassista kautta hellenistisen
kustannuksella.³⁷ Kirjasto säilyi Paulluksen
pojilla, vaikka Scipio itse kieltäytyi ottamas-
ta isänperintöä vastaan; Paullus kuitenkin
lahjoitti kirjaston pojilleen jo ennen kuole-
maansa, mikäli Plutarkhoksen kertomuk-
seen on luottaminen. Kirjaston myöhemmis-
tä vaiheista ei ole tietoa, mutta luultavasti
se pysyi Fabiusten ja Scipioiden suvussa.³⁸

dria', teoksessa Roy MacLeod [toim.], *The Library of
Alexandria, Centre of Learning in the Ancient World*,
London: Tauris, 73; Casson [2001] 47). Aleksandrian
kirjastosta ks. myös Andrew Erskine (1995) 'Culture
and Power in Ptolemaic Egypt: The Museum and Li-
brary of Alexandria', *Greece & Rome* 42.1, 38–48; Sa-
rolta A. Takács (1995) 'Alexandria in Rome', *Harvard
Studies in Classical Philology* 97, 263–76. Pergamonin
kirjasto säästy luultavasti Marcus Antoniuksen väite-
tyltä lupaukselta lahjoittaa se Kleopatralle (Plutarkhos,
Antonius 58–59) ja Pergamonin oppineet käyttivät sitä
luultavasti vielä keisariajallakin (Rawson [1985] 40; vrt.
Marshall [1976] 258 ja n. 38).

34. Plutarkhos, *Aemilius Paulus* 6.4–5; 28.6.

35. Appianos, *Libukê* 132; Diogenes Laertios 2.133;
4.46; 4.54; 7.6; Cicero, *De republica* 1.56; *De senectute*
59; *Epistulae ad Quintum fratrem* 1.1.23; *Tusculanae
disputationes* 2.62.

36. Casson (2001) 65–66.

37. Elizabeth Rawson (1989) 'Roman Tradition and the
Greek World', teoksessa Frank William Walbank et al.
(toim.) *Cambridge Ancient History VIII*, 2nd ed., Cam-
bridge: Cambridge University Press, 464.

38. Polybios 31.28.1–3; Marshall (1976) 258 n. 41;
Rawson (1985) 40 n. 5. Marshall ei usko, että Paulluk-
sen pojat olisivat jakaneet kirjaston fyysisesti.

Rekonstruktio roomalaisen ylhäisökodin kirjastosta. Museo della Civiltà Romana, Rooma. Suomen Kuvapalvelu/Corbis (Araldo de Luca).

Scipion kirjasto vauhditti filosofian ja erityisesti stoalaisuuden mihinnousua Roomaan.³⁹ Se toimi tärkeänä kulttuurin rakentajana vaikuttaen merkittävästi roomalaisten henkiseen elämään ja kreikkalaisen kulttuurin tunnetuksi tulemiseen.

Sullan kirjasto

Sotapäällikkö ja valtiomies Lucius Cornelius Sulla Felix (138–78 eKr.) ryösti vuoden 86 eKr. sotaretkellään Ateenan ja sai saaliikseen valtaisan kirjaston. Kreikkalainen maantieteilijä ja historioitsija Strabon (64 eKr.–n. 23 jKr.) kertoo kiistellyn tarinan kirjaston alkuvaiheista:⁴⁰ Strabonin tietojen mukaan kirjasto oli kuulunut itselleen Aristoteleelle (384–322 eKr.). Aristoteleen kokoaman kirjaston oli perinyt eräs Aristoteleen ja tämän seuraajan Theofrastoksen (n. 371–287 eKr.) oppilas nimeltään Neleos, joka kuljetti sen Skepsiksen saarelle ja lahjoitti siellä jälkeläisilleen. Nämä pitivät Aristoteleen ja Theofrastoksen kirjoja lukkojen takana eivätkä huolehtineet niistä kunnolla. Kuulleessaan kuinka innokkaasti heidän hallitsijansa attalidit keräsivät kirjoja Pergamonin kirjastoa varten,⁴¹ he kätkivät ne maan alle.

Myöhemmin kosteuden ja matojen vaurioittamat kirjat myytiin suuresta summasta teoslaiselle Apellikonille. Apellikon ei ollut varsinaisesti filosofi, joten hänen julkaisemansa kopiot kirjoista olivat täynnä virheitä. Tästä oli ikäviä seurauksia peripateetikoille: ennen kirjojen löytymistä heillä ei ollut kuin joitakin Aristoteleen ja Theofrastoksen eksoteerisia kirjoja eivätkä he juurikaan voineet filosofoida niiden pohjalta; Apellikonin julkaisemat kirjat taas olivat niin täynnä virheitä, että niistä johdettuja väittämiä voitiin kutsua vain todennäköisyyksiksi.⁴² Heti Apellikonin kuoleman jäl-

keen Sulla valtasi Ateenan ja vei kirjaston Roomaan. Roomassa kopioijat ja kirjoihin lahjonnan avulla käsiksi päässyt kreikkalainen grammatikko Tyrannion⁴³ tekivät niistä lisää huonoja kopioita, minkä Strabon toteaa olleen yleistä sekä Roomassa että Aleksandriassa, kun kirjoja kopioitiin myyntiin. Plutarkhos toistaa kertomuksen esittämällä Sullan saaliiseen kuuluneen valtaosan Aristoteleen ja Theofrastoksen teoksista, jotka eivät siihen aikaan olisi olleet yleisesti tunnettuja; Roomassa Tyrannion järjesti suuren osan kirjoista ja kopioi ne aristoteelikko Andronikos Rhodoslaiselle, joka julkaisi ne noin 40–20 eKr.⁴⁴

Strabonin kertomusta on epäilty. Olisi outoa, jos peripateetikot eivät olisi kopioineet oppi-isänsä Aristoteleen teoksia itselleen.⁴⁵ Lisäksi monet hellenistiset filosofit olivat jo 200- ja 100-luvulla eKr. perehtyneitä Aristoteleen filosofiaan, mikä voi viitata Strabonin kertomuksen osittaiseen myyttisyyteen;⁴⁶ toisaalta Strabon ei kiellä, etteikö

43. Rawsonin (1985) 42, mukaan Tyrannionilla oli kirjasto, joka koostui 30000 kääröstä. Tyrannion työskenteli myös Ciceron kirjastossa. Tyrannion joutui orjaksi Luculluksen sotaretkellä (Plutarkhos, *Lucullus* 19.7) ja tuli Roomaan aikaisintaan 15 vuotta kirjaston ryöstön jälkeen (Gottschalk [1972] 339). Ei tiedetä tarkkaan, milloin Tyrannion pääsi Sullan kirjastoon; Sulla itse palasi Kreikasta 83 eKr. (Phillips [1981] 22).

44. Plutarkhos, *Sulla* 26.1.

45. Lindsay (1997) 291–92. Lindsayn mielestä Strabonin kertomuksessa on uskottavaa ainoastaan, että Neleos peri kirjat; ainakin Diogenes Laertios vahvistaa tämän (Diogenes Laertios 5.52). Anton-Hermann Chroust (1962) 'The Miraculous Disappearance and Recovery of the Corpus Aristotelicum', *Classica et Mediaevalia* 23, København: Museum Tusulanum, 56, 61–62, toteaa samoin käsityksen, että Aristoteleen teoksista ei ollut olemassa kuin Neleoksen kopiot, olevan fantastinen myytti. Peripateetikot julkaisivat kirjojaan ainakin Lykonin aikaan (Diogenes Laertios 5.73), joten kenties myös aiemmin. Thompson (1940) 30, sen sijaan uskoo varauksetta Strabonin tarinaan. R. G. Tanner (2000) 'Aristotle's Works: The Possible Origins of the Alexandria Collection', teoksessa MacLeod, 83, näkee Strabonin kertomuksen vaikuttavan liian yksityiskohtaiselta ollakseen pelkkää sepitettä.

46. Gottschalk (1972) 337; Holger Thesleff & Juha Sihvola (1994) *Antiikin filosofia ja aatemaailma*, Porvoo: WSOY, 165. Chroustin (1962) 61, mukaan on olemassa luotettavaa aineistoa, jonka mukaan peripateetikot lainasivat Aristoteleen teoksia myös ajalla, jolloin niiden olisi Strabonin mukaan pitänyt olla kadoksissa. Cicerokin sanoo, että vaikka Aristoteles oli tuntematon useimmille, jotkut filosofit kuitenkin tunsivat hänet (Cicero, *Topica* 3). Luciano Canfora (1989) *The Van-*

39. Rawson (1989) 464.

40. Strabon 13.1.54.

41. Vrt. Strabon 13.4.2.

42. Vrt. Plutarkhos, *Sulla* 26.1. Strabon on luultavasti Plutarkhoksen lähde; vrt. H. B. Gottschalk (1972) 'Notes on the Wills of the Peripatetic Scholars', *Hermes: Zeitschrift für Klassische Philologie* 100, 338 n. 3; Hugh Lindsay (1997) 'Strabo on Apellicon's Library', *Rheinisches Museum für Philologie* 140, Frankfurt: Sauerländer, 294 n. 18.

joitakin Aristoteleen teoksia olisi tunnettu. Strabonin kertomusta vastaan puhuu toinenkin seikka: Roomassa kirjastonhoitajana 200-luvulla jKr. toiminut kreikkalainen kirjailija Athenaios nimittäin mainitsee Neleoksen myyneen kirjat Ptolemaios Filadelfokselle (308–246 eKr.), joka perusti Aleksandrian kirjaston.⁴⁷ On kuitenkin mahdollista, että Neleos myi Ptolemaiosille kopioita, jolloin Strabonin ja Athenaioksen kertomuksien välillä ei tarvitse olla ristiriitaa.⁴⁸ Voi myös olla, että Apellikon keksi vaikuttavan alkuperän kirjoillensa, jotka kenties olivatkin peripateetikkojen koulusta, Lykeionista, varastettuja.⁴⁹ Toisaalta Strabon – itsekin peripateetikkojen kasvattina – halusi ehkä korostaa koulukunnan tutkimuksen nykytilan paremmuutta aiempaan nähden ja liioitteli siksi kertomustaan.⁵⁰ Stoaalainen filosofi Poseidonios (n. 135–50 eKr.) kuitenkin uskoo Apellikonin ostaneen kirjat, ja häntä voitaneen pitää tärkeimpänä

ished Library: A Wonder of the Ancient World, käänt. Martin Ryle, London: Hutchinson Radius, 181, pitää Strabonin tarinaa tukevana seikkana sitä, että Cicero itse ei tuntenut kuin Aristoteleen dialogit; Canforan teos on salapoliisiromaanina osin fiktiota, mutta pitää sisällään varteenotettavia teorioita (Barnes [2000] 74).
47. Athenaios 3a; Chroust (1962) 55 ja n. 24. Chroustin mielestä Athenaioksen tarinaa tukee seikka, että Aleksandriassa oli vuoden 200 eKr. tienoilla ehkä jopa 400 Aristoteleen teosta – ainakin mikäli Diogenes Laertiuksen kokoama Aristoteleen teoslista pohjaa Aleksandriasta saatuihin tietoihin (Diogenes Laertios 5.21–27); vrt. Canfora (1989) 176–77. Mikäli Aleksandriassa oli Aristoteleen teoksia, on outoa, ettei niitä tiedetty editoidun (Barnes [2000] 66). On myös mahdollista, että Aristoteleen teoksista oli Neleoksen perimien lisäksi toisetkin kopiot, jotka olisivat päättyneet Aleksandriaan (Tanner [2000] 79, 84). Canforan (1989) 29, 179, teorian mukaan Neleos huijasi Ptolemaiosta myymällä tälle Aristoteleelle kuuluneita kirjoja, muttei Aristoteleen kirjoittamia kirjoja; näin ollen Sullan anastamat kirjat olisivat hyvinkin voineet olla Aristoteleen kirjoittamia. Canfora (1989) 182, pitääkin Strabonin kertomusta luotettavana.

48. Lindsay (1997) 292.

49. Gottschalk (1972) 340–42.

50. Lindsay (1997) 298. Chroust (1962) 56, 62, on myös ehdottanut Strabonin tarinan tulleen sepitetyksi peripaateettisen koulukunnan rappion selittämiseksi ja uusien Aristoteles-editioiden arvon nostamiseksi. Lindsayn ja Chroustin teorioita vastaan puhuu seikka, että Strabon ei mainitse Andronikosta – joka myös editoi teokset (Plutarkhos, *Sulla* 26.1; Porfyrios, *Vita Plotini* 24; Chroust [1962] 54, 66) – ja sanoo Apellikoninkin kirjojen pohjalta tehtyjen editioiden olevan täynnä virheitä (Strabon 13.1.54).

toistajana, koska Neleoksen aikalaisena ja filosofina hän oli tietysti kiinnostunut Aristoteleen kokoelman kohtalosta, ja stoalaisena hän oli varmaankin suhteellisen puolueeton, mitä tulee peripateetikkojen sisäisiin oppiriitoihin.⁵¹ Vaikka kirjaston alkuhistoria näin ollen joka tapauksessa jää hyvin epäselväksi, ainakin Strabonin kertomuksen loppuosaa – että Tyrannion kopioi kirjat – voinee pitää luotettavana, sillä Tyrannion oli Strabonin opettaja.⁵² Sullan kirjasto siis sisälsi Aristoteleen kirjoittamia teoksia ainakin kopioina, muttei välttämättä itsensä Aristoteleen kirjastoja.

Sullan kuoleman jälkeen kirjasto siirtyi hänen pojalleen Faustukselle, joka ei näytä olleen siitä kovin kiinnostunut. Hän jätti sen kirjaston johtajan hoitoon, ja Tyrannion onnistui keplottelemaan itsensä tähän toimeen.⁵³ Cicero tuntuu olleen hyvissä väleissä Faustuksen kanssa, sillä huhtikuussa 55 eKr. hän vieraili kirjastossa, joka ei ollut kaukana hänen omasta Cumaen huvilastaan; oletettavasti Cicero tutustui kirjastossa juuri Aristoteleen teoksiin.⁵⁴ Faustus kuoli 46 eKr. taistellessaan Afrikassa Julius Caesaria (100–44 eKr.) vastaan, mutta Caesar säästi hänen jälkeläistensä hengen ja antoi heidän pitää omaisuutensa; näin ollen kirjasto olisi voinut säilyä edelleen suvun hal-

51. Athenaios 214d; Canfora (1989) 174. Aristoteleen kirjaston kohtalosta ks. myös Paul Moraux (1973) *Der Aristotelismus bei den Griechen I*, Berlin: De Gruyter, 3–94; Marshall (1976) 259 n. 44; Carnes Lord (1986) 'On the Early History of the Aristotelian Corpus', *The American Journal of Philology* 107.2, 137–61.

52. Strabon 12.3.16; Gottschalk (1972) 338.

53. Plutarkhos, *Sulla* 34.3; Lindsay (1997) 294–95; Casson (2001) 68.

54. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.10; Casson (2001) 73; vrt. Rawson (1985) 41. Rawson epäilee, että Sullan kirjoja ei koskaan olisikaan viety Roomaan asti, sillä ne olisi tuotu Puteolin satamaan. Mielestäni ei kuitenkaan ole mitään syytä uskoa näin varsinkin, kun sekä Plutarkhos että Strabon kertovat toista, vaikka heidän kertomuksensa muilta osin ovat hyvin kyseenalaisia. Rawsonilla ei ole esittää mitään perusteita epäilylleen; ainoastaan tosiasian, että epäluotettava Isidorus ei mainitse Sullaa Roomaan kirjoja tuoneiden joukossa (Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1), voi nähdä tukevan Rawsonin näkemystä. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.11, voi myös viitata Sullan kirjastoon: "Me täällä ahmimme kirjallisuutta..." Elaine Fantham (1996) *Roman Literary Culture*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 36.

linnassa. Cassonin mielestä kirjasto joutui kuitenkin todennäköisesti viimeistään tässä vaiheessa takavarikoiduksi.⁵⁵ On epätodennäköistä mutta mahdollista, että Faustus oli joutunut myymään kirjaston jo aiemmin rahapulassaan, tai että Cicero osti kirjaston.⁵⁶ Kirjasto oli hyvin tunnettu, sillä vielä 170-luvulla jKr. kreikkalainen satiirikirjailija ja filosofi Lukianos mainitsee Sullan Ateenasta lähettämän kirjapaljouden.⁵⁷

Luculluksen kirjasto

Lucius Licinius Lucullus (117–56 eKr.), vuoden 74 konsuli, oli aikansa rikkaimpia roomalaisia, taiteiden ja tieteiden suosija ja epikurolaisuuden kannattaja. Hän oli Sullan luottomies ja testamentin toimeenpanija sekä tämän pojan Faustuksen suojelija. Hän keräsi suuren kirjaston lukuisilla menestyksellä idän sotaretkillään. Kirjaston alkuperästä on kaksi teoriaa: toisen mukaan Lucullus sai kirjaston sotasaaliina kuningas Mithridatesta (132–63 eKr.) vastaan käydyssä sodassa 74–63 eKr.; toisen mukaan Lucullus keräsi kirjoja koko elämänsä ajan ja Pontoksen sotasaalis oli vain pieni lisä näihin kokoelmiin. Kirkkoisä Isidorus (n. 570–636 jKr.) väittää Luculluksen olleen Aemilius Paulluksen jälkeen toinen kirjoja Roomaan tuonut, mutta väite ei pidä paikkaansa.⁵⁸

Plutarkhoksen mielestä Luculluksen toimet kirjaston perustamiseksi ansaitsivat lämmintä kiitosta; Lucullus keräsi monia hyvin kirjoitettuja kirjoja ja käytti niitä kunniallisemmin kuin oli ne hankkinut. Hänen kirjastonsa oli ”kaikille avoin”, mikä tarkoittanee, että teoriassa jokainen Lucullukselle esitelty saattoi päästä sinne; käytännössä kirjastoon oletettavasti pääsivät ystävät ja klientit.⁵⁹ Myös kreikkalaiset saivat käyttää hänen kirjastoaan, ja he kuuluivatkin vakiokäyttäjiin. Plutarkhoksen mukaan Lucullus piti kaikesta filosofiasta ja vietti myös usein vapaa-aikaansa kirjastossa; hänen talonsa oli kaikkien Roomaan saapuvien kreikkalaisten koti ja kokoontumispaikka. Plutarkhoksen kertomuksesta voimme päätellä, että Luculluksen kirjat olivat valtaosin kreikkaa, mikä selittää myös kreikkalaisten oppineiden parveilun hänen kotonaan: suuret

kirjastot olivat aina houkutelleet oppineita, ja kun kirjastot siirtyivät sotasaaliina Roomaan, kreikkalaiset oppineet seurasivat perässä. Kirjaston esikuvana saattoi toimia Aleksandrian kirjasto, jossa oppineet asuivat ja ruokailivat yhdessä.⁶⁰

Luculluksen kirjaston peri hänen poikansa, nuori Lucullus. Vanhan käsityksen mukaan hän olisi kuollut taistellessaan Julius Caesarin murhaajien Brutuksen (n. 85–42 eKr.) ja Cassiuksen (k. 42 eKr.) puolella Filippoisissa 42 eKr. tai pian sen jälkeen, jolloin hänen kirjastonsa olisi todennäköisesti joutunut takavarikoiduksi. Filippoisissa teloitettu mies on kuitenkin tunnistettu Marcus Terentius Varro Lucullukseksi, joka siis ei ollut kirjaston omistajan poika. Tällöin kirjaston kohtalo jää epäselväksi, mutta se joutui ehkä ennemmin tai myöhemmin Caesarin seuraajien käsiin ja muodosti osan heidän perustamiensa julkisten kirjastojen kokoelmista.⁶¹

55. *Bellum Africum* 95; Casson (2001) 103, 160.

56. Plutarkhos, *Cicero* 27.3. Marshall (1976) 259, näyttää uskovan Ciceron ostaneen kirjaston. Myös Chroust (1962) 52–53, uskoo Faustuksen joutuneen myymään kirjat. Cicero kirjoittaa kuitenkin (*Cicero, Epistulae ad Atticum* 4.10): ”Täällä minä kestitsen itseäni Faustuksen kirjastolla”, minkä on vaikea kuvitella viittaavan Ciceron omiin kirjoihin. Rawsoninkin (1985), 41, mielestä meille kyllä kerrottaisiin, jos Cicero todella olisi ostanut kirjaston.

57. Lukianos, *Adversus indoctum* 4.

58. Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1; *OCD*, s.v. 'Licinius Lucullus, Lucius'. Rawson (1985) 40, arvelee kirjaston olleen Pontoksen sotasaalista. Dix (2000) 441–44, huomioi molemmat teoriat, mutta näyttää kallistuvan jälkimmäisen teorian kannalle. Dix pitää mahdollisena, että Lucullus olisi saanut haltuunsa nimenomaan Mithridateen henkilökohtaisen kirjaston, jonka tämä kreikkalaisen kulttuurin ystävänä (Appianos, *Mithridateios* 12.112) olisi kerännyt muiden hellenististen kuninkaiden tapaan; tällöin kirjasto (tai sen osa) olisi joutunut Luculluksen käsiin vuonna 70 eKr., jolloin hän valtasi Sinopeen.

59. Marshall (1976) 257; Phillips (1981) 33; Dix (2000) 455.

60. Plutarkhos, *Lucullus* 42.1; Strabon 17.1.8; Marshall (1976) 257; Jacob (2000) 87.

61. Valerius Maximus 4.7.4; Francois Hinard (1990) 'M. Terentius Varro Lucullus fils du consul de 73 a.C.', *Latomus* 49, Bruxelles: Collection Latomus, 421–24; Dix (2000) 459–60; Casson (2001) 103, 160; vrt. Velieus Paternulus 2.71.2; *RE* = Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (1893–), Stuttgart: Metzler, 13.419.

Dialogissaan *De finibus* vuodelta 45 eKr. Cicero kertoo mielenkiintoisen tapauksen Luculluksen kirjastosta: Ollessaan omalla huvilallaan Tusculumissa Cicero halusi konsultoida joitakin nuoren Luculluksen kirjoja ja meni tämän läheiselle maaseutuhuvilalle. Saapuessaan kirjastoon hän yllättyi tavatesaan siellä Ceasarin vastustajana kuuluisaksi tulleen Marcus Caton (95–46 eKr.) stoalaisen kirjallisuuden ympäröimänä. Tavanomaisten tervehdysten jälkeen he keskustelivat nuoren Luculluksen koulutuksen järjestämisestä ja istuivat alas. Cato kysyi, mitä kirjoja Cicero – jolla itsellään oli niin suunnaton kirjasto – oli tullut etsimään. Cicero vastasi tullessaan noutamaan joitakin Aristoteleen kommentaareja lukeakseen ne myöhemmin vapaa-ajallaan. Silloin Cato pahoitteli, ettei Cicerosta ollut tullut stoalaista, sillä hänen jos kenen olisi pitänyt ajatella hyveen olevan ainoa hyvä. Kertomuksen pohjalta voisi arvella, että Luculluksen Tusculumin huvilan kirjasto oli valtava ja sisälisi ainakin stoalaista kirjallisuutta sekä Aristoteleen kommentaareja. Monet roomalaiset käyttivät sitä hyväkseen. Cato oli jäänyt paikalle lukemaan stoalaisia teoksia, jotka ehkä olivat liian lukuisia kopioitaviksi; Cicero puolestaan halusi ottaa Aristoteleen kommentaarin lainaan lukeakseen sen myöhemmin. On tietysti myös täysin mahdollista, että Ciceron kuvaus on puhtaasti kirjailijan mielikuituksen tuotetta.⁶²

Atticuksen kirjasto

Tarkastelen seuraavaksi kuuluisia yksityiskirjastoja, jotka eivät olleet peräisin sotaretkiltä. Tällaisia kirjastoja olivat Atticuksen, Ciceron, Varron ja Herculaneumin Villa dei Papirin kirjastot. Varmasti kirjaston omisti myös Ciceron veli Quintus. Näiden lisäksi kirjaston omistivat ilmeisesti kansallisoronilija Publius Vergilius Maro (70–19 eKr.),⁶³ edellä mainittu grammatikko Tyrannion⁶⁴ ja valtiomies Marcus Licinius Crassus Dives (115–53 eKr.). Crassuksen lukuisten orjien joukossa oli lukijoita,⁶⁵ joiden olemassa olo viittaa myös kirjakokoelmaan. Kirjoja oli myös Lucius Papirius Paetuksella ja Servius Claudiuksella, joista lisää seuraavassa luvussa.

Titus Pomponius Atticus (110–32 eKr.) tunnetaan parhaiten Ciceron elinikäisenä ystävänä. Atticus oli varakas kirjankustantaja ja kulttuurin edistäjä. Hän pysytteli koko elämänsä erossa politiikasta ja menestyi liiketoimissaan. Vuonna 85 hän muutti Ateenaan nähdessään Roomaa uhkaavat levottomuudet ja asui siellä 60-luvun puoliväliin asti – tästä hänen lisänimensä (lat. *atticus* = attikalainen) – tutkien muun muassa epikurolaista filosofiaa. Tämän jälkeen hän omistautui sivistyneelle vapaa-ajan viettoon. Kreikkaa hän puhui kuin syntyperäinen ateenalainen.⁶⁶

Atticuksen on väitetty omistaneen jopa 20 000 kirjakääröä. Kirjastossa tiedetään olleen runoutta sekä maantiedettä ja filosofiaa käsitteleviä teoksia, joita olivat kirjoittaneet muun muassa kreikkalaiset Aleksanteri Efesoslainen, Demetrios, aristoteelikko Dikaiarkhos (n. 300 eKr.), Faidros, stoalainen Panaitios (n. 185–109 eKr.), Serapion ja Tyrannion.⁶⁷ Kirjasto oli nähtävästi Ciceron kirjastoa kattavampi, sillä Cicero oli sen ahkera käyttäjä; hänkin tosin joutui anomaan

62. Cicero, *De finibus* 3.7–10. Cicero myöntää Varrolle, että hänen teoksensa *Academicae quaestiones* on fiktiota (Cicero, *Epistulae ad familiares* 9.8.1); ks. myös Dix (2000) 445, 457.

63. Blanck (1992) 157.

64. Ks. viite 43.

65. Plutarkhos, *Crassus* 2.6.

66. Cornelius Nepos, *Atticus* 4.1; *OCD*, s.v. 'Pomponius Atticus, Titus'. Atticuksen kustannustoiminnan ammattimaisuudesta on pitkään ollut kaksi eriävää näkemystä: Carcopino pitää häntä Rooman kaupallisen kustannustoiminnan alkuunpanijana (ks. Phillips [1981] 40–41); Richard Sommer (1926) 'T. Pomponius Atticus und die Vorbereitung von Ciceros Werken', *Hermes: Zeitschrift für Klassische Philologie* 61, 422, argumentoi, ettei Atticuksella ollut mitään tekemistä kirjakaupan kanssa. Phillipsin (1981) 42, 70, 77–79, mukaan ei ole mitään syytä luulla, ettei Atticus olisi voinut ottaa osaa kaupalliseen toimintaan, mutta hänellä ei myöskään ollut taloudellista tarvetta tehdä niin. Starr (1987b) 219 n. 54, asettuu Sommerin kannalle. Annette Dortmund (2001) *Römisches Buchwesen um die Zeitenwende. War T. Pomponius Atticus (110–32 v. Chr.) Verleger?*, Wiesbaden: Harrassowitz, 332, on esittänyt, että Atticusta ei voi pitää kirjojen levittäjänä kaupallisessa mielessä, vaan hän toimi lähinnä kirjojen monistajana.

67. Michael Harris (1995) 59. Sommer (1926) 400–401, on listannut Atticuksen kirjastossa tunnetusti olleet kirjat, joista ks. myös viite 68. Kirjastossa oli kreikkalaisen kirjallisuuden lisäksi roomalaisten Brutuksen, Q. Celerin, Varron ja Olliuksen teoksia ja puheita sekä ainakin yksi Atticuksen itsensä kirjoittama kirja.

lupaa sinne päästäkseen.⁶⁸ 8. maaliskuuta vuonna 45 päivätyssä kirjeessä Cicero kertoi lukeneensa Atticuksen kotona kaiken mahdollisen surun lievittämisestä kirjoitetun. Atticuksen kirjasto on ollut niin suuri, että hänellä oli jopa kirjaston hoitajia. Roomalaisen historioitsijan Cornelius Nepoksen (n. 100–27 eKr.) mukaan hänen orjiinsa kuului useita hyvin koulutettuja lukijoita ja kopisteja, joita myös Cicero pyysi avukseen oman kirjastonsa järjestelyssä. Edelleen Nepoksen mukaan Atticuksen päivällisillä luettiin aina jotain ääneen. Kirjastoa koristi Aristoteleen patsas. Nämä seikat viittaavat Atticuksen kirjallisuus- ja filosofiaharrastuksen vakavuuteen. Osan kirjoistaan hän hankki Kreikassa asuessaan;⁶⁹ loput hän saattoi ostaa näihin aikoihin jo varmuudella Roomaan rantautuneilta kirjakauppailta. Poliitikasta syrjään vetäytyneenä Atticus onnistui välttämään kirjojen takavarikoinnit, ja hänen kirjastonsa onkin luultavasti ollut suvun hallussa ja yleisessä käytössä vielä keisariajalla.⁷⁰

Ciceron kirjastot

Marcus Tullius Cicerolla (106–43 eKr.) on ilmeisesti ollut useita kirjastoja. Cicero sai loistavan koulutuksen filosofiassa ja retorikassa ja vuosina 79–77 hän opiskeli Ateenassa ja Rhodoksella. Tiedämme, että hänellä oli Palatinus-kukkulan asunnon lisäksi kahdeksan maaseutuhuvilaa. Ainakin Tusculumissa ja Antiumissa hänellä oli kirjasto ja ehkä myös Formiaessa.⁷¹ Ciceron

68. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 1.9; 1.16; 2.4; 2.20; 2.22; 4.14; 6.3; 8.11; 8.12; 9.9; 12.6; 12.14; 13.4; 13.8; 13.31; 13.32; 13.33; 13.39; 13.48. Phillips (1981) 34, päättelee *Epistulae ad Atticum* 4.14:n pohjalta, että yksityiset kirjastot avasivat ovensa vain harvoille ja valituille; kirjojen lainaaminenkin oli hänen mukaansa harvinaista niiden arvokkuuden takia. Joskus Ciceron lainaamissa tai lukemissa teoksissa oli virheitä, joita hän sitten korjaili (Cicero, *Epistulae ad Atticum* 13.48).

69. Cornelius Nepos, *Atticus* 13.3; 14.1; Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.4a; 4.10; 12.14; vrt. 1.7. Atticuksen kirjureista ks. Phillips (1981) 81–82.

70. Casson (2001) 103.

71. Cicero, *Epistulae ad familiares* 5.6.2; *OCD*, s.v. 'Tullius Cicero, Marcus'; Fedeli (1989) 37. Dix (2000) 450 n. 30, 451 n. 35, epäilee, että Antiumin kirjasto on perustettu vasta 57 eKr. ja että Cicerolla oli kirjasto myös Palatinumilla, mihin viittaisi Cicero, *Epistulae ad*

kirjastojen kohtalo on epäselvä. Ciceron poika selvisi triumviri Marcus Antoniuksen (82–30 eKr.) proskriptioista, mutta ei tiedetä, mitä hänen isänsä kirjastoille tapahtui.

Ciceron kirjastot olivat osittain Atticuksen kokoamia. Alkupalvella vuonna 67 Cicero kirjoitti Atticukselle Ateenaan ja pyysi tätä kokoamaan kirjaston itselleen. Muutaman kuukauden päästä hän kirjoitti uudelleen toivoen, ettei Atticus myisi keräämäänsä kirjastoa kenellekään muulle. Cicero aikoi hankkia rahat mistä tahansa, jotta saisi kirjaston vanhuutensa iloksi. Eikä tässä kaikki: Cicero kirjoitti uudestaan vielä loppukesälä muistuttaakseen Atticusta vain olemaan myymättä kirjastoaan. Vielä vuoden 66 alusakaan hän ei ollut saanut rahoja kerättyä, mutta vakuutti edelleen ostavansa kirjat. Atticus keräsi myöhemminkin kirjoja Cicerolle.

Toukokuussa 60 Cicero pyysi innokkaaseen sävyyn Atticusta kaikkine joukkoineen, klientteineen ja orjineen valvomaan, ettei yhtäkään Lucius Papirius Paetuksen hänelle lahjoittamista kirjoista katoa. Kirjat olivat kuuluneet Servius Claudiukselle, ja Cicero kaipasi etenkin kreikkalaisia teoksia, joita

familiares 7.23.2; Fanthamin (1996) 38, mielestä kaupunkiasunnoissa ei ollut tilaa kirjastoille, joten tapaus muodostaisi poikkeuksen. Rawsonin (1985) 41, mielestä Antiumin kirjaston puolesta todistaa Antiumista 56 lähetetty kirje (Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.8): ”Sen jälkeen todellakin, kun Tyrannio järjesti minulle kirjoja, taloni näyttävät saaneen mielen. Miltä kannalta tosiaan sinun Dionysioksen ja Menofiloksen työ oli tosiasiaa erinomaista. Mikään ei ole suloisempaa, kuin nuo sinun kirjahyllysi sen jälkeen, kun he koristivat minulle kirjat nimilapuin.” Parempi todiste Antiumin kirjastosta on Cicero, *Epistulae ad Atticum* 2.6: ”Ja niin joko viihdytän itseäni kirjoilla, joiden juhlallinen Antiumin paljous minulla on, tai lasken aaltoja...” Vrt. viite 78. Edelleen Rawson perustaa luulonsa Formian kirjastosta Formiaesta vuonna 49 kirjoitettuun kirjeeseen (Cicero, *Epistulae ad Atticum* 9.10): ”Nyt syttyy rakkaus, nyt en voi sietää kaipausta, nyt mitkään kirjat, mikään kirjallisuus, mitkään opit eivät hyödytä minua.” Tästä ei kuitenkaan mitenkään välttämättä seuraa, että Formiaen villalla olisi ollut kirjasto. Thomas Keith Dix (2004) ”*The remains of my books*”: *Cicero’s Library at Antium*, <http://www.camws.org/meeting/2004/abstracts2004/dix.html> [11.9.2006], arvelee, että Cicero olisi koonnut vuonna 57 maanpaosta palattuaan kaikki jäljellä olevat kirjansa kunnostettaviksi verrattain hyvin Publius Clodius Pulcherin edellisvuoden toimilta – Cicero joutui hänen takiaan maanpakoon – säästyneeseen Antiumin villaansa.

hän epäili löytyvän niiden joukosta. Kesäkuussa Cicero toisti pyyntönsä asiallisempaan sävyyn. Kerran Atticus toimi Ciceron välikätenä, kun tämä tarvitsi veljensä Quintuksen kirjastosta erästä Theofrastoksen teosta. Atticus sai tarvittaessa myös lainata Ciceron kirjoja, kuten ehkä keväällä 55.⁷² Arvatenkin Cicero oli hankkinut osan kreikkalaisista kirjoistaan jo omalla Kreikan matkallaan ja Rooman kirjakauppiailta. Tietysti hänellä oli myös runsaasti latinankielistä kirjallisuutta.⁷³ Cicero täydensi kirjastojaan muualtakin: vuonna 44 hän kehui saaneensa Sextus Fadiukselta erään tämän opettajan Nikonin kirjan. Samana vuonna hän kertoi, ettei onnistunut saamaan Varrolta tämän kreikkalaisen filosofi Herakleideen tyyliin kirjoittamaa teosta, mutta oli sitä vastoin tilannut stoalaisen Poseidonioksen velvollisuuksista kirjoittaman kirjan ja stoalaiselta ystävältään Athenodoros Calvukselta siihen kommentaarin; marraskuussa 44 Cicero ilmoitti saaneensa muistion Athenodorokselta.⁷⁴ Ciceron kirjeistä voisi päätellä kreikkalaisen kirjaston kokoamisen olleen Roomassa työlästä ja vaatineen suhteita, rahaa sekä paljon kirjeenvaihtoa.⁷⁵

Kirjat ja kirjastot olivat hyvin tärkeitä Cicerolle; kirjeessään Atticukselle vuodelta 59 hän kertoo viehtyneensä oppineeseen vapaa-aikaan niin paljon, ettei tahdo päästä siitä irti. Hänen teoksissaan *Hortensius*, *Topica*, *De finibus* ja *De divinatione* on kirjastoihin sijoitettuja kohtauksia. Ciceron oma kokoelma oli huomattavan laaja, mutta silti hän vieraili Sullan ja Luculluksen kirjastoissa etsimässä – tai kenties kopioimassa – lisää teoksia.⁷⁶ Cicero ei itse pystynyt huolehtimaan kirjastoistaan vaan hänelläkin oli kirjastonhoitajia; näihin kuuluivat Khrysispos ja Sullankin kirjastossa työskennellyt Tyrannion⁷⁷ sekä Tiro, jota hän pyytää vuonna 45 järjestämään kirjansa ja tekemään niistä luettelon. Kirjakääröjen käsitteily oli tarkkaa työtä, ja Cicero kertookin, ettei hän uskalla lähettää kirjoja Tirolle, jos sataa. Kirjaston töissä auttoivat myös Atticuksen lähettämät Dionysios ja Menofilos, joita Cicero kiitteli Antiumin huvilan uudesta hengestä ja kirjakääröjen nimeämisestä. Hän ilmeisesti osti Dionysioksen Atticuksel-

ta, sillä myöhemmin hänellä oli suurta harmia samannimisestä, hänen arvokkaan kirjastonsa johtajana toimineesta orjasta, joka karkasi mukanaan lukuisia kirjoja; hän ei varmaankaan koskaan saanut kirjojaan takaisin.⁷⁸

Cicerolla on täytynyt olla kirjastoissaan kreikkalaisen kirjallisuuden merkittävimmät teokset. Filosofisissa teoksissaan hän mainitsee nimeltä tai lainaa suurinta osaa kreikkalaisista filosofeista; kerran hän löytää ystävänsä kanssa ikään kuin sattumalta Aristoteleen *Topiikan* Tusculumin kirjastostaan; hän esittää suoria lainauksia esimerkiksi *Iliasta* ja Euripideelta. Vuonna 59 Cicero suunnitteli kirjoittavansa teoksen maantieteestä ja listasi joukon aiheesta kirjoittaneita kreikkalaisia – Eratostheneen (n. 275–194 eKr.), Serapionin, Hipparkhoksen (100-luku eKr.) ja ehkä Tyrannionin – joiden teokset hän näytti tuntevan. Cicero tunsikin myös esimerkiksi ateenalaisen kyynikkofilosofi Antistheneen (n. 455–360 eKr.) tuotantoa.⁷⁹ Hänenkin kirjastonsa oli sen verran kattava, että se houkutteli kreikkalaisia oppineita.⁸⁰

Varron kirjasto

Marcus Terentius Varro (116–27 eKr.) oli aikansa suurimpia oppineita ja kirjoitti ar-

72. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 1.4; 1.7; 1.10; 1.11; 1.20; 2.1; 2.3; 4.11; ks. myös viite 68. Cicero ei koskaan ollut erityisen rikas.

73. Rawson (1985) 41, esittää, että Cicero olisi säilyttänyt osaa lakikirjoistaan Tusculumissa; vrt. Cicero, *Epistulae ad familiares* 7.22.

74. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 7.20; 16.11; 16.14. Kreikkalaisesta Athenodoroksesta tuli keisari Augustuksen opettaja; hän oli luultavasti asettunut Roomaan vuoden 44 aikana (OCD, s.v. 'Athenodorus').

75. Vrt. Jacob (2000) 89.

76. Cicero, *De finibus* 3.10; *De divinatione* 2.8; *Epistulae ad Atticum* 2.6; 4.10; *Topica* 1; Dix (2000) 441; ks. myös yllä luvut 09 Sullan kirjasto, 09 Luculluksen kirjasto, ja viite 56.

77. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.4a; *Epistulae ad Quintum fratrem* 3.4.5; 3.5.6; vrt. Rawson (1985) 42; viite 43.

78. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.4a; 4.5; 4.8; *Epistulae ad familiares* 5.9.2; 5.10a.1; 13.77.3; 16.18; 16.20; vrt. Casson (2001) 73.

79. Cicero, *Topica* 1; *Epistulae ad Atticum* 1.20; 2.5; 2.6; 4.6; 12.38a. Tietysti suoria lainauksia on mahdollista esittää myös puhtaasti muistinvaraisesti.

80. Marshall (1976) 259–60.

violta 620 kirjaa. Hän opiskeli Ateenassa Akatemian johtaja Antiokhos Askalonilaisen (n. 130–68 eKr.) johdolla. Sisällissodassa Varro kuului Pompeiuksen kannattajiin, mutta Julius Caesar armahti ja nimitti hänet ensimmäisen julkisen kirjaston rakennusprojektin suunnittelun johtoon. Projekti epäonnistui Caesarin murhan takia, missä yhteydessä ilmeisesti Marcus Antonius proskriptoi Varron omaisuuden; Varron kirjasto Casinumissa tuli ryöstetyksi. Varro säilytti kuitenkin henkensä ja vietti lopun elämänsä syrjään vetäytyneisyudessa.⁸¹

Varroa pidettiin yleisesti aikansa oppineimpana roomalaisena, joten on selvää, että hänellä on täytynyt olla suuri kirjasto. Casson pitää todisteena tästä myös Varron kirjoittamaa teosta *De re rustica*, jonka alussa Varro listaa aiheesta kirjoittaneita kreikkalaisia; ehkä hän omisti valtaosan näiden teoksista. Casson arveleekin Varron kirjoittamien teosten lukumäärän ja niiden oletettavasti vaatiman lähdeaineiston pohjalta, että hänen kirjastonsa oli Ciceron ja Atticuksen kirjastoja suurempi.⁸² Luultavasti Cicero myös vieraili Varron kirjastossa.⁸³ Varro kirjoitti kirjastoista jopa teoksen, joka ei ole säilynyt⁸⁴ – hän onkin ensimmäisiä tunnettuja kirjastotieteilijöitä. Hänen kirjotensa alkuperästä ei ole mitään tietoa, mutta osan hän lienee hankkinut Ateenassa oleskellessaan. Osa Varron kirjoista saattoi päätyä Marcus Antoniuksen kautta Augustukselle ja tämän Palatinus-kukkulalle Apollon temppelin yhteyteen perustamaan kirjastoon.⁸⁵

Herculaneum: Villa dei Papiri

Villa dei Papirin kirjasto Herculaneumissa tarjoaa ainutlaatuista todistusaineistoa villojen kirjastoista ja on ainoa varmuudella tunnistettu roomalaisen yksityiskirjaston raunio. Kirjastohuoneen on huomautettu sijainneen lähellä peristyyliä, joka muistutti Ciceron ja Augustuksen ajalla vaikuttaneen arkkitehti Vitruviuksen kuvausten gymnasiumia tai palestraa ja jossa lukeminen olisi tapahtunut. Itse kirjastohuone oli neliön muotoinen ja seinät noin 3 metriä pitkät, seinillä oli kirjahyllyjä ja huoneen keskellä noin 180 cm korkea kirjakaappi. Kirjasto

liittyneenä peristyyliin muistutti Aleksandrian ja Pergamonin kirjastoja pienoiskoossa. Huoneesta löydettiin 1787 kirjakääröä, jotka olivat pahoin palaneet; suuri osa oli kuitenkin luettavissa, ja kääröjen todettiin olevan enimmäkseen kreikkaa, valtaosa niistä käsittelee epikurolaisuutta ja monet olivat Roomassakin vaikuttaneen epikurolaisen filosofi Filodemoksen (n. 110–30 eKr.) kirjoittamia.⁸⁶ Villan on arveltu kuuluneen Julius Caesarin ottoisälle, Lucius Calpurnius Piso Caesoniukselle, joka ilmeisesti oli hyvissä väleissä Filodemoksen kanssa.⁸⁷

81. Appianos, *Bella civilia* 4.47; Cicero, *Orationes Philippicae* 2.104–105; Gellius, *Noctes Atticae* 3.10.17; Varro, *De re rustica* 3.5.9–10; *OCD*, s.v. 'Varro.' Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1–2: "Caesar antoi Marcus Varrolle tehtäväksi koota [tai rakentaa] niin suuret kirjastot kuin mahdollista. Kuitenkin ensimmäisenä Rooman yleisölle avasi kirjastoja Pollio, yhtä aikaa kreikkalaisia ja latinalaisia, lisättyään atriumiin kirjaileijoiden patsaita, koska hän oli rakentanut kaikkein mahtipontisimmilta saadusta sotasaaliista." Suetonius, *Divus Iulius* 44.1–2: "hän ryhtyi... avaamaan yleisön käytettäväksi niin suuret kreikan- ja latinankielisiä teoksia sisältävät kirjastot kuin suinkin mahdollista, määräten Marcus Varron hankkimaan ja järjestämään teoksia... (suom. J. A. Hollo)" Varro kirjoittaa museonsa sijaitsevan Casinumissa ja se on luultavasti sisältänyt kirjaston. Rawson (1985) 41, esittää (viitaten Cicero, *Epistulae ad familiares* 9.4), että Varrolla olisi ollut kirjasto myös Tusculumissa.

82. Varro, *De re rustica* 1.1.7–10; Casson (2001) 70. Aiheesta kirjoittaneiden mainitseminen voi tietysti olla myös pelkästään kirjallinen konventio. Emme tarvitse todisteeksi Varron kreikantaidosta sitä, että hän lainaa kreikkalaista Aristarkhosta (Gellius, *Noctes Atticae* 3.10.7). Varron oppineisuudesta: Augustinus, *De civitate Dei* 6.2; Dionysios Halikarnassoslainen, *Antiquitates Romanae* 2.21; Gellius, *Noctes Atticae* 4.16.1; Seneca, *Ad Helviam* 8.1; Quintilianus, *Institutio oratoria* 10.1.95; 12.11.24.

83. Cicero, *Epistulae ad familiares* 9.4: "Cicero Varrolle... Jos sinä et oikein [voi], me kiirehdimme luoksesi. Jos kirjastossasi on puutarha, mitään ei tule puuttumaan."

84. *RE Suppl.* 6.1220.

85. Ovidius, *Tristia* 3.1.59–68; Suetonius, *Divus Augustus* 29.3; Dix, 461 n. 64. Palatinumin kirjastosta ja varsinkin kirjaston latinalaisesta kirjallisuudesta sekä keisarillisesta sensuurista ks. Nicholas Horsfall (1993) 'Empty Shelves on the Palatine', *Greece & Rome* 40.1, 58–67. Horsfallin mukaan Atticus oli luultavasti mukana kirjaston järjestelyissä.

86. Callmer (1944) 155–56; Joseph Jay Deiss (1989) *Herculaneum: Italy's Buried Treasure, Revised and Updated Edition*, Malibu: J. Paul Getty Museum, 68–71; Blanck (1992) 158–60; Dix (2000) 448–54; Casson (2001) 74–75.

87. Cicero, *In Pisonem* 68; Deiss (1989) 72.

Tiziano Dorandin mukaan Filodemos olisi omistanut kirjaston ja itse villa olisi ollut idealisointi Epikuroksen (n. 341–270 eKr.) puutarhasta Ateenassa; niinpä villa olisi ollut tärkeä epikurolaisuuden keskus Italiasa. Paitsi että valtaosa kääroistä sisälsi Filodemosin teoksia, niiden joukossa oli myös päiväkirjoja ja sellaisten teosten käsikirjoituksia tai luonnoksia, jotka Dorandin mielestä saattoivat kuulua vain Filodemokselle. Filodemos saapui Roomaan 80–70-luvulla eKr. Ateenasta, missä hän kenties oli jo aloittanut kirjastonsa keräämisen. Ei kuitenkaan tiedetä tarkkaan milloin Filodemos siirtyi kirjastoineen Campaniaan asumaan. Kirjakääröjen joukossa oli useiden filosofien teoksia: Platonin (427–347 eKr.), Epikuroksen (341–270 eKr.), epikurolaisten Polystratoksen, Demetrius Lakonialaisen, Koloteen ja Metrodoroksen, skeptikko Karneadeen (n. 214–128 eKr.) ja stoalaisen Khrysippoksen (n. 280–205 eKr.). Kirjasto oli käytössä vielä joitakin vuosia Filodemosin kuoleman jälkeen, kunnes Vesuviuksen purkaus lopulta hautasi sen vuonna 79 jKr.⁸⁸ On hyvin mahdollista, että roomalainen runoilija-filosofi Lucretius (n. 98–55 eKr.) tutustui juuri tässä kirjastossa Epikuroksen teokseen *Luonnosta*.

Voittaja voitetaan

Roomalaiset kirjastot saivat alkunsa samoihin aikoihin, kun papyrus ja kreikkalainen kirjallisuus saapuivat Roomaan. Ensimmäisellä latinalaisella kirjailijalla Livius Andronicuksella näyttää olleen kreikkalainen kirjasto käytettävissään jo ennen vuotta 240 eKr. Temppelet saattoivat tuoda uskuntoon liittyvää kirjallisuutta kreikkalaisesta maailmasta jo tätäkin aikaisemmin. Ilmeisesti myös teatterimanagerit keräsivät kirjastoja. Ensimmäinen meille säilyneessä antiikin kirjallisuudessa mainittu kirjasto on kuitenkin vasta Aemilius Paulluksen sotasaaliina 168 eKr. tuoma kirjasto.

Varhaisimpina aikoina kreikkalaisia kirjoja hankittiin Etelä-Italian kreikkalaissiirtokunnista ja kenties Roomaan satunnaisesti matkanneilta kauppiailta. Myöhemmin kirjoja ostettiin Kreikan matkoilta. Kirjoja saatettiin myös tilata jopa Aleksandriasta asti.

Suurimmat ja merkittävimmät kokoelmat tuotiin sotasaaliina. Jotkut kreikkalaiset oppineet toivat mukanaan omia kirjojaan Roomaan saapuessaan. Tasavallan lopulla Kreikan matkat yleistyivät roomalaisen aristokraatin koulutuksen huipentumana, ja matkoilta mukaan tarttui varmasti lukuisia kirjoja. Tämän jälkeen kreikkalaista kirjallisuutta oli saatavilla joissakin yksityisten omistamissa kirjastoissa, joista ainakin osa oli ystäville, klienteille ja joillekin oppineille avoimia. Aristokraattien piireissä kirjat levisivät myös yksityiskopioina. Kopiointia rajoitti kirjojen kalleus, eikä monella ollutkaan varaa kirjaston hankkimiseen – jopa Ciceron varat tuntuivat riittämättömiltä.

Kirjaston omistajat kuuluivat ehkä aivan ensimmäisiä tasavallan aikaisia keräilijöitä lukuun ottamatta eliittiin; eräs syy oli kirjojen kalleus. Keisariajalle tultaessa kirjastoista oli tullut muotia, ja statussymboli ne olivat olleet ilmeisesti jo varhain, elleivät aina; viimeistään Vitruviuksen kirjoittaessa keisari Augustuksen aikana teoksensa arkkitehtuurista patriisien taloissa kuului olla kirjasto. Jotkut hankkivat kirjastoja pelkiksi koristeiksi; arvonsa tuntevan piti näyttää myös oppineelta – ainakin ulkoisesti. Keisariajalla kirjastoista tuli ikään kuin yksi huvitus monien muiden joukkoon, kun julkisia kirjastoja rakennettiin kylpylöiden ja palestrojen yhteyteen. Kirjojen koristeellisuus lisääntyi ja niistä tuli arvokkaita taideteoksia myös materiaalisesti. Kirjastojen ja kirjojen omistajat halusivat erottautua massasta ja osoittaa kuuluvansa oppineiden ja yhteiskunnan parempiossaisten joukkoon – huipukalliin kirjaston omistaminen olikin varma merkki korkeasta sosiaalisesta asemasta. Niinpä kirjastojen omistajat eivät usein olleet mitään oppineita sanan nykyisessä merkityksessä vaan pikemminkin oppineisuuden ystäviä – tai sitten filosofi Senecan (n. 4 eKr.–65 jKr.) ja satiirirunoilija Juvenalisen (n. 60–n. 135 jKr.) pilkkaamia ulkoisilla merkeillä koreilijoita.⁸⁹ Toki oli myös

88. Tiziano Dorandi (1995) 'La 'Villa dei Papiri' a Ercolano e la sua Biblioteca', *Classical Philology* 90.2, 168–69, 172, 174–75.

89. Ks. viite 7.

monia kirjallisuudesta aidosti kiinnostuneita. Lisäksi omistajat kuuluivat poliittisesti aktiiviseen luokkaan, ja jos he päästivät kiinnostuneita tutkimaan kokoelmiaan tai tutustuivat niihin itse vapaa-ajallaan, oli tällä kulttuurista merkitystä. Tasavallan loppuaikoina eliitin lapset olivat yhä useammin kreikkalaisten kotiopettajien koulimia, ja saatavilla ollut kirjasto toimi tärkeänä elementtinä opetuksessa.

Aemilius Paulluksen sotasaaliskirjasto toimi Scipion kulttuuripiirin innoittajana. Eräs tunnetuimmista piirin jäsenistä ja kirjaston käyttäjistä oli kreikkalainen historioitsija Polybios. Kirjaston epäajantasaisuus saattoi olla syy roomalaisten kirjalliselle maille, joka suosi Kreikan klassista kautta hellenistisen kustannuksella. Kirjasto vauhditti stoalaisen filosofian maihinnousua Roomaan. Sullan Ateenasta ryöstämä kirjasto sisälsi Aristoteleen teoksia tai ehkä jopa Aristoteleen kuuluisan, kauan kadoksissa olleen kirjaston ja houkutti kreikkalaisia oppineita Roomaan. Luculluksen sotasaaliskirjastosta tuli Roomaan saapuvien kreikkalaisten oppineiden majapaikka, mitä Plutarkhos myöhemmin kiittelee. Kirjasto oli avoin kaikille Luculluksen klienteille ja ystäville. Luculluksen kirjaston kokoelmiin kuului Aristoteleen kommentaareja ja stoalaisten teoksia. Herculaneumissa sijainnut Villa dei Papirin kirjasto oli epikuroalaisuuden merkittävä keskus.

Antiikin kirjallisuuden kautta kuuluisiksi tulleita yksityiskirjaston omistajia olivat Atticus, Cicero ja Varro, jotka olivat aidosti kiinnostuneita kirjallisuudesta ja kreikkalaisesta kulttuurista. Atticus keräsi kirjoja Kreikasta ja toimitti niitä ystävilleen, kuten Cicerolle. Ciceron kirjeet osoittavat kuitenkin, että kreikkalaisen kirjaston kokoaminen oli työlästä ja vaati suhteita sekä paljon kirjeenvaihtoa ja matkustelua.

Cicerolla oli ainakin kolme kirjastoa. Hänenkin kirjastonsa houkuttelivat kreikkalaista oppineistoa, sillä niiden kokoelmiin kuului lukuisia kreikkalaisen kirjallisuuden merkkiteoksia. Kirjasto edusti Cicerolle aivan erityistä oppineisuuden ilmapiiriä, mikä ilmenee hyvin muutamissa hänen teoksis-

saan, joiden filosofiset keskustelut sijoittuvat kirjastoihin.

Oppinut Varro oli ensimmäinen tunnettu roomalainen kirjastotieteilijä; hän kirjoitti kirjastoista teoksen ja hänellä oli myös suuri kirjasto käytettävissään. Julius Caesar nimitti Varron suunnittelemansa Rooman ensimmäisen julkisen kirjaston rakennusprojektin johtoon, mutta kirjasto valmistui vasta keisari Augustuksen ajalla Asinius Pollion johdolla. Julkisten kirjastojen perustamisen ja kirjakaupan alkamisen myötä kreikkalainen kirjallisuus tuli olemaan teoriassa jokaisen roomalaisen ulottuvilla.

Kirjastoilla oli ratkaisevan suuri kulttuurihistoriallinen merkitys. Roomalaisten kulttuurinen suuntautuneisuus kohti Kreikkaa ja hellenististä maailmaa ilmeni jo varhain, sillä Karthagon kirjallisuus ei heitä kiinnostanut. Karthagolaisesta kirjallisuudesta tuomisen arvoiseksi katsottiin vain Magon maanviljelystä käsittelevä teos, kun taas idästä näytti kelpaavan kirja kuin kirja. Esimerkiksi Aemilius Paulluksen tuoma kirjasto sisälsi valtavan määrän kreikkalaisten oppineiden teoksia. Kirjastojen saapuminen ei voinut jäädä vaille merkittäviä seurauksia. Kreikkalaiset oppineet alkoivat matkustaa kirjojen perässä Roomaan. Kaupunkiin muodostui oppineiden seurueita, kuten esimerkiksi Scipion piiri, joihin kuului sekä kreikkalaisia että roomalaisia runoilijoita, kirjailijoita, filosofeja ja aristokraatteja.

Kirjastojen mukana ja oppineiden piirien kautta kreikkalainen sivistys levisi Roomaan ja muodostui peruuttamattomaksi osaksi roomalaista korkeakulttuuria. Kreikkalainen filosofia, erityisesti stoalaisuus ja epikuroalaisuus, rantautui Roomaan. Roomasta tuli merkittävä kulttuurikeskus. Roomalaiset soptapäälliköt ymmärsivät kreikkalaisten kirjastojen arvon mutta eivät kyenneet ennakoimaan niiden anastamisen kaikkia vaikutuksia omaan kulttuuriinsa. Kuten usein, seurauksen näkemiseen vaadittiin runoilija – Horatius (65–8 eKr.): ”Voitettu Kreikka voitti valloittajansa ja teki taiteet tunnetuksi maalaisessa Latiumissa.”⁹⁰ ■

90. Horatius, *Epistulae* 2.1.156–57.